

אֵילָן נָאָה

מנהג וטעמו

הערה על אחד הטעמים
במנהג אכילת 'מאכלי חלב' בחג השבועות

מאת

הרב ישראל נאה שליט"א
אנטוורפן

תשס"ט – תשע"ט

- כל הזכויות שמורות לעורך -

מנהג וטעמו

הערה על אחד הטעמים במנהג אכילת 'מאכלי חלב' בחג השבועות

מאות טעמים נאמרו ונכתבו על המנהג שנהגו בכל תפוצות ישראל, לאכול 'מאכלי-חלב' בחג השבועות מאז רבותינו הראשונים ועד לזמן הזה, ונתנו למנהג זה חשיבות מיוחדת, עד שאמרו עליו: "מנהג אבותינו תורה היא"¹.

כלל ידוע ומקובל בידינו, כי מנהגים יסודיים שנהגו בהם אבותינו, ובדגש, מנהג מקובל בכל תפוצות ישראל, כמו זה, חייב הוא להיות מושתת ומבוסס על רוב השיטות של חכמינו ורבותינו הראשונים ז"ל בין בהלכה ובין באגדה. ולא יתכן, כי מנהג כמו זה, יהא מושתת רק על מקצת מן השיטות, ומאידך, יעמוד בסתירה להרבה שיטות אחרות.

במאמרנו זה נתעכב על אחד הטעמים המובא בשם גדולי ישראל זצ"ל, האומר: כי "אבותינו אכלו 'מאכלי חלב' ביום מתן תורה, ואנו עושים זכר לזה". וננסה להוכיח, כי לכאורה, כל יסוד טעמים, צריך לימוד רב ועיון גדול. דיינו להצביע על המציאות, כי מרגע שבו ירדו אבותינו מ'הר סיני' ועד שובם לאוהליהם ב'מחנה ישראל' המרוחק, כבר כמעט עלה השחר של יום המחר. איננו באים לחלוק על דבריהם, או להוסיף עליהם, אלא כהצעת דברים בעלמא, שאנו מציעים לפני הקוראים, והורמנא נקיטנא בשיפולי גלימתן לברר הדבר:

[א] המנהג וטעמו המובא ב"משנה ברורה"

חז"ל קבעו לגבי שמחת יו"ט: "אין שמחה אלא בבשר" (פסחים קט.). ובחג השבועות, מיד לאחר מתן תורה, הוצרכו לאכול בשר לכבוד היום (כמובא להלן באות ב). אולם לדבריהם של כמה מגדולי ישראל זצ"ל, נבצר מהם מסיבות שונות (כמובא להלן באות ג), לאכול בשר באותו היום ונאלצו לאכול 'מאכלי חלב' בלבד:

על מה שכתב הרמ"א (או"ח סי' תצד סעיף ג): "ונוהגין בכל מקום"², לאכול מאכלי חלב ביום ראשון של שבועות". הוסיף המשנ"ב (שם סקי"ב) וכתב: "מאכלי חלב - עיין מגן אברהם

¹ לשון המג"א (סי' תצד סק"ו). [ר' תוס' מנחות כ: ד"ה נפסל]. אולי כוונתו להדגיש, כי מנהג זה הנו 'המנהג הראשון' שנהגו בו אבותינו. נוסף כאן: (א) לפי כמה טעמים שנאמרו על המנהג, כמו הטעם המובא בספרי הראשונים, ב'מנהגים דבי מהר"מ מרוטנבורג' (מהדורת אלפנביין. עמ' 30), וביכלבו' (סי' נב ובסי' קו), כי יסוד המנהג באכילת דבש וחלב בחג השבועות הוא, מפני שהתורה שניתנה בחג השבועות, נמשלה ל'דבש וחלב', כנאמר: 'דבש וחלב תחת לשונך' (שה"ש ד, יא. וראה שהש"ר שם וחגיגה יג.). הרי לכאורה, גם אבותינו - מקבלי 'הדבש וחלב' - היו צריכים לנהוג במנהג זה ביום קבלת התורה, כי אינו בא רק ל"זכר" בלבד, כפי שכתבו כמה מבעלי הטעמים. וראה להלן אות ג. (ב) בס' 'נטעי גבריאל' (חג השבועות הערה א), ציטט מקובץ 'בית התלמוד' (וינה תרמ"ב), המביא עדות מיוחדת, כי בזמן בית שני, בחג השבועות לא אכלו בשר ולא שתו יין, ומאכלם [היה] רק מיני לפתות מלחם ומלח (חלב) [?]. אולם מסתבר, כי הכוונה היא, לכת האיסויים בבית שני, שהתנזרו מאכילת בשר. ובב"ב (ס:) אמרו: "כשחרב הבית בשניה, רבו פרושים בישראל, שלא לאכול בשר" וכו'. עיי"ש.

² בשו"ע שבמשנ"ב, (וכך גם העתיק המשנ"ב) הלשון: "בכמה מקומות". הטעות נובעת, משום שבכמה מהדורות ישנות של השו"ע מופיע ברמ"א ר"ת: "בכ"מ". היינו: "בכל מקום". אולם המדפיסים פתחו את הר"ת כך: "בכמה מקומות". הערת ע"ז למו"ל של המשנ"ב, ועתה תוקן במהדורה חדשה. [נציין, כי הביטוי "בכמה מקומות" לא מופיע ברמ"א אף פעם בשו"ע!!].

[שם]. ואני שמעתי עוד, בשם גדול אחד, שאמר 'טעם נכון' לזה. כי בעת שעמדו על הר סיני וקבלו התורה [כי בעשרת הדברות, נתגלה להם עי"ז כל חלקי התורה כמו שכתב רב סעדיה גאון, שבעשרת הדברות כלולה כל התורה],³ וירדו מן ההר לביתם, לא מצאו מה לאכול תיכף כי אם מאכלי חלב.⁴ כי לבשר צריך 'הכנה רבה':⁵ לשחוט בסכין בדוק כאשר צוה ה',⁶ ולנקר חוטי החלב והדם, ולהדיח ולמלוח, ולבשל בכלים חדשים, כי הכלים שהיו להם מקודם, **שבישלו בהם באותו 'מעט לעת'**⁷ [= כ"ד שעות] נאסרו להם,⁸ על כן בחרו להם לפי שעה 'מאכלי חלב', ואנו עושים זכר לזה".

קושיא על טעם זה

בכמה ספרים ממחברי זמנינו,⁹ הקשו על טעם זה: הרי אמרו: "לכולי עלמא, בשבת ניתנה תורה לישראל" (שבת פו:), **אם כן, מצד הדין נאסרו לשחוט וכו' ולבשל וכו' באותו יום?**

האם הח"ח "חזר" בו מדבריו ?

מפליא הדבר כי בספרו 'ליקוטי הלכות'¹⁰ מופיעים בסוף הספר כמה הערות, ושם הוסיף הח"ח כך: "בהלכות פסח (סי' תצד סק"ב) ב'משנה ברורה', [כתבתי?] טעם על הנהגת מאכלי חלב בחג השבועות, וטעם זה הוא רק אליבא דראב"ע, דס"ל **דתורה ניתנה לנו בערב שבת ולא בשבת**, כן איתא ב'פרקי דרבי אליעזר' (פמ"ו) בשם ראב"ע"¹¹.

³ הסוגריים כאן הנם מהמשנ"ב בעצמו. וברש"י (שמות כד, יב), כותב: "כל תרי"ג מצוות, בכלל י' הדיברות הן. ורס"ג פירש ב'אזהרות' שיש, לכל דיבור ודיבור מצוות התלויות בו". [ה'אזהרות' נדפסו גם ב'סדור רס"ג' (הוצאת ר. מס ירושלים). ובדיבור 'לא תחמוד' כותב הרס"ג: "שמאלו פירשה דת הלכת שחיטה" וכו']. בחומש 'תורה שלמה' (יתרו, חט"ז עמ' רג-ריג), נמצא מאמר מקיף על רעיון זה המובא בשם הרס"ג. ראה גם להלן (אות ג) מס' 'אמרי פנחס'.

⁴ שהיה מוכן להם מערש"ק, או שאינם צריכם הכנה רבה. אולי כוונתו גם לומר, כי הבשר שהיה להם נאסר בגלל הכלים שנטרפו. ראה להלן (אות ח).

⁵ מובן שאין כוונת המשנ"ב בכתבו: "הכנה רבה", לומר, כי לו היו 'מתאמצים', היו מסוגלים לשחוט וכו'. כמו שכתב מחבר אחד. וכמבואר בהמשך.

⁶ ראה להלן הערה 20. כן נציין גם, כי היו להם סכיני שחיטה בדוקים.

⁷ ביאור כוונתו במ"ש "מעט לעת" יובא בהמשך.

⁸ לא פירש מטעם מה נאסרו, למרות שציין: "לשחוט בסכין בדוק" וכו'. וראה להלן (אות ח).

⁹ כמו בס' 'המועדים בהלכה' (חג השבועות) הכותב: "במתן תורה הוזהרו על כל התורה כולה, ונאסר להם בשר נבילה, ולא יכלו באותו יום לשחוט ולמלוח ולבשל בכלים חדשים, שהכלים שהשתמשו מקודם נאסרו, והוצרכו לאכול מאכלי חלב". ובהערה (שם 41) מציין הגרשי"ז, כי המקור לכך הוא מס' 'המטעמים' [ליקוטי מנהגים, לר"י ליפיץ. ווארשא תרנ"ד] (שבועות אות פה) וכן ממשנ"ב (סי' תצד סק"ב). ותמה: "להמבואר בגמ' (שבת פו:) שבשבת ניתנה תורה לישראל, מצד הדין לא יכלו לשחוט באותו יום!" כנראה לא היה לפני הגרשי"ז ס' 'המטעמים', כי מוזכר שם במפורש 'איסור שבת' (ראה להלן אות ג). א"כ, קושייתו תיטוב רק על המשנ"ב. [הגרשי"ז גם לא שם לב, כי הרכיב את ב' הטעמים - של המשנ"ב וספר 'המטעמים' גם יחד, ואינו כן], ומסתבר גם, שלא ידע הגרשי"ז מהוספת הח"ח בס' 'ליקוטי הלכות', כמצוטט להלן. גם ב'ליקוטי שיחות' המובא להלן (אות ב), הקשה עד"ז, וכן בס' 'שלמי תודה' (להר"ש פלמן. ב"ב תשנ"ז עמ' לז). עיי"ש.

¹⁰ סוף מסכת חולין (פיעטרקוב תרפ"ח). במהדורות צילום האחרונות הושמטו הערות אלו. לנכון, גם במשנ"ב (בכמה מהדורות אחרונות), הוסיפו בשולי הגליון הערה זו (בקיצור) ולא מובן מדוע לא ציינו כי הוספה זו היא מהח"ח בעצמו ?

¹¹ ראה להלן (אות ח) מה שהקשו על דבריו אלו ומה שתרצנו. [במקום אחר נאריך, מדוע זה, לא נזכר בתורה מפורש יום מתן תורה?].

כלומר, מה שכתב במשנ"ב: "כי לבשר צריך הכנה רבה: לשחוט בסכין בדוק כאשר ציוה ה', ולנקר חוטי החלב והדם, ולהדיח ולמלוח, ולבשל בכלים חדשים", הוא רק לשיטת ראב"ע, אולם לשיטת הגמ' בשבת, לא מתאים כלל טעם זה, כי הרי היה אסור לשחוט וכו' ולבשל בשבת¹². [אבל עתה, ד"ביו"ט" עסקין ומותר היה לשחוט, הרי הסיבה שאכלו מאכלי חלב, הוא משום שלאכילת בשר צריך "הכנה רבה" וכו', וגם לא יכלו להגעיל את הכלים **שבישלו בהם מאותו מעת לעת**¹³].

לכאורה, היה מקום לומר, כי לאחר זמן הרגיש הח"ח בעצמו בקושיא עליו, ואז חזר 'ותיקן כביכול את המעוות'. אולם להלן נבהיר, מהותה של הוספה זו, ונוכיח, כי אין כאן "חזרה". אלא שמלכתחילה התכוון בדבריו במשנ"ב לשיטת ראב"ע.

התייחסות בס' 'תורת מנחם' על לשון המשנ"ב

[בס' 'תורת מנחם'¹⁴ העיר על טעם זה (ועל המובא (להלן באות ג) בס' גאולת ישראל). כיוון ומצד החיוב דשמחת יו"ט צריכים לאכול בשר, שהרי "אין שמחה אלא בבשר" (פסחים קט.), נמצא, שבמתן תורה שהוא בוודאי "יומא טבא", נתחייבו לאכול בשר.¹⁵ מעתה, כיצד א"כ יתכן, שיתן הקב"ה את התורה באופן כזה שבעת מתן תורה, לא יוכלו בני ישראל לקיים ציווי התורה, בנוגע לחיוב השמחה¹⁶. עיי"ש בהמשך דבריו. וב'לקוטי שיחות' (ח"ח עמ' 58 ובהערה 47) מבאר, למה מציין המשנ"ב על טעם זה שהוא "טעם נכון" (יותר מן הטעם המובא בס' גאולת ישראל. דלכאורה, הול"ל דשבת הוא, ואסור). אלא **"מכיוון שבהשעות שלאחרי מתן תורה לא היה מציאות שבת, גם לא השבת שניתן במרה, נעקר עיי"ז למפרע המציאות דשבת גם בהשעות שלפני מתן תורה"**. (ראה פיה"מ לרמב"ם (חולין סופ"ז), ובלקו"ש (שם עמ' 49)). א"כ, היו השעות שלאחר מתן תורה - **ימי חול גמור**, בלי גדר של שבת כלל. וממילא לא היתה בעיה כלל לבשל באותו יום, ולכן כתב "הגדול אחד" המובא במשנ"ב, שהבעיה היתה 'טכנית', כלומר, היה טירחה וקושי בשחיטה ובישול וכו' 'בו ביום'. אלו תורף דבריו].

דחיית הערת ספר 'תורת מנחם' ו'לקו"ת'

מובן א"כ, כי בעקבות "חזרה" האמורה של הח"ח בס' 'ליקוטי הלכות', כי טעם המנהג מושתת על שיטת ראב"ע (הנז"ל), אין מקום יותר להערה זו ב'לקוטי שיחות' על המובא במשנ"ב [וראה גם להלן בנדון זה]. ועל קושיית מחברי זמנינו שהובאה לעיל, אנו שבים ודנים בהמשך.

¹² על דרך זה, כתבו בכמה ספרים "חזרתו" של המשנ"ב.

¹³ דאין להגעיל 'כלי בן יומו'. ראה להלן (אות ח).

¹⁴ ליקוטים מתורתו של אדמו"ר מליובאוויטש זצ"ל. (חלק ח. תשי"ג עמ' 210). וסיים שם: "שהמנהג דאכילת מאכלי חלב בחג השבועות, אינו משום שלאחר מתן תורה לא היו יכולים לאכול מאכלי בשר, אלא כשאר הטעמים שנאמרו במנהג זה, כמו הטעם המובא ב'כלבו' (סי' נב)", ועוד.

¹⁵ ראה בדברי הרמב"ן (להלן אות י'), **כי עשו שמחה ויו"ט לכבוד 'גמרה של תורה'**, ולכן אכלו שלמים וכו'. ולא משום שיש חיוב לאכול בשר ביו"ט !!

¹⁶ כן הקשה גם בשו"ת 'משנה שכיר' (או"ח סי' קלה). עיי"ש.

[ג] מקורות נוספים המביאים טעם זה

המשנ"ב מציין, כי שמע את הטעם בשם "גדול אחד". מי הוא אותו גדול, לא ידוע לנו, אין ספק, כי לו היה ידוע לח"ח, לא היה נמנע מלהזכיר שם אומרו, כדי "להביא גאולה לעולם" (מגילה טו.). יש שכתבו, כי הכוונה היא, לרבי פנחס מקאריץ או ל"ספר המטעמים" (המצוטטים להלן). אולם אין הדבר מסתבר, כי מקורות אלו הדגישו, כי הסיבה שלא יכלו לשחוט ולבשל וכו' היא משום איסור שבת. ויש שכתבו, כי הכוונה היא, להרה"ק רבי לו"י מבארדיטשוב (המצוטט להלן). גם זה אינו ברור כ"כ, כפי שיתברר בהמשך:

א. בס' 'תולדות יצחק'¹⁷ מובא משם הרה"ק רבי לו"י מבארדיטשוב, כך: "קודם מתן תורה, הותר להם בשר נחירה, ואחר מתן תורה שנאסר זה, ולא הספיק להם הזמן לתיקון סכין של שחיטה ולהראותו לחכם. ועשו סעודות 'מאכלי חלב'. ולזכרון זאת, עושין כן עתה גם כן"¹⁸.

ב. בס' 'אמרי פנחס'¹⁹ מובא: "כי קודם מתן תורה היה מותר בשר נחירה, ובשעת מתן תורה נאסר, והוצרכו לשחוט, ולכ"ע בשבת ניתנה תורה (שבת פו:), ובאותו שבת לא היה להם בשר שחוט, ולא יכלו לשחוט, הוצרכו לאכול 'מאכלי-חלב'. ולזכר זה אנו אוכלים ג"כ 'מאכלי חלב'". "ושאלתי: הרי שחיטה ניתנה אח"כ, במ' יום שהיה משה בהר, כדאיתא בט"ז (יו"ד ריש ס"א)?²⁰ והשיב בנו מו"ה דוד ישראל נ"י,²¹ שבעשרת הדברות מרומז כל המצוות"²².

ג. בס' 'גאולת ישראל'²³ מובא:²⁴ "הנה קודם מתן תורה היו ישראל מותרים בבשר נחירה. אבל כשניתנה התורה נאסרו בבשר נחירה, כי נצטוו על מצוות שחיטה וכו' ושבת וחוקותיה במרה נצטוו להם כבר, קודם מתן תורה,²⁵ נמצא תמיד, כאשר בא יום ערש"ק, אז הכינו מער"ש סעודות אכילתם, וכמ"ש הכתוב (שמות טז, ה), 'והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו', וכאשר צווה להם מרע"ה, 'שבתון שבת קדש לה' מחר את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלוי' (שם, כג), ופרש"י, שא"ל, 'מה שאתם רוצים לאפות בתנור, אפו היום הכל לשני ימים, ומה שאתם רוצים לבשל ממנו במים בשלו היום'. נמצא בבוא יום ש"ק זה שקבלו בו בני ישראל את התורה, אז כאשר קיבלו את התורה פתאום נטרפו להם כל המאכלים שהכינו מער"ש, וכן גם כל הכלים שהיו להם מקודם, כי היה בהם איסור בשר נחירה, כי נצטוו על מצוות שחיטה בשעת קבלת התורה, ונאסר להם הכל. ולשחוט מחדש לא היה אפשר תיכף, כי אסור בשבת. נמצא, שלא היה להם מה לאכול בשבת זה. על כן היו

¹⁷ להרה"ק רבי יצחק מנשכ"ז. (מהדורת ניו-יורק תשמ"א. עמ' ד).

¹⁸ הקושיא שהקשו (לעיל) על המשנ"ב, דשבת היה וכו', עומדת עדיין בעינה על רלו"י מבארדיטשוב.

¹⁹ לקוטים מתורת הרה"ק רבי פנחס מקאריץ ותלמידיו. (הציטוט כאן, גם עפ"י מהדורת ב"ב תשס"ג. שער ד אות שטו) וראה גם להלן (אות יב).

²⁰ נצטט רק את לשון החכ"א (ה' שחיטה כלל א, א. עפ"י הרמב"ם (הובא להלן אות ו) והטור): "אמנם כל הלכות שחיטה אינו מבואר בכתוב, וכולם הם הלל"מ, שנא' 'וזבחת מבקרך וגו' כאשר צויתך' (דברים יב, כא), ולא מצינו בכל התורה שציווה אותו. וקבלו חז"ל, דר"ל, 'כאשר צויתך' - בעל פה הלכות שחיטה". [ע"י יומא (עה: וברש"י שם), וראה רש"י (דברים יב, כא), חולין (כח. ד"ה כאשר), ועוד. מצוות שחיטה נהגה רק בקדשים, כגמ' (שם יז): "קדשים שאני..."].

²¹ רבי דוד ישראל, בנו של הרה"ק רבי בנימין זאב סגל מבאלטה. תלמידו של הרה"ק ר"פ מקאריץ. השואל הוא כנראה המלקט, ששאל את רב"ז.

²² ראה לעיל בדברי המשנ"ב.

²³ ליקוט חד"ת ומאמרים שונים מהבעש"ט ותלמידיו. (נדפס לראשונה אוסטרעה תקפ"א). הובא בקצרה גם ב'ליקוטי מהרי"ח' (ח"ג. סדר מנהגי חג השבועות), ובס' 'טעמי המנהגים' (אות תרכג).

²⁴ מובא כאן בקיצור.

²⁵ הרבה נז"נ בזה, ואכמ"ל.

מוכרחים לאכול אז 'מאכלי חלב'. ועל כן אנו נוהגים ג"כ לאכול 'מאכלי חלב' בחג השבועות, שהוא זמן מתן תורתנו הק', והוא זכר למתן תורה²⁶.

ד. ב'ספר המטעמים'²⁷ מובא: "לפי שעד מתן תורה הותר להם בשר נחירה ובהמה טמאה, ועכשיו נאסר להם אחר נתינת התורה, ונצטוו על השחיטה ועל מאכלות אסורות, ונאסרו כל הכלים, ולא היו יכולים להגעיל הכלים בשבת וביום טוב,²⁸ ולא היה להם מה לאכול, והוכרחו לאכול 'מאכלי חלב'."

ה. בס' 'זכרון בספר'²⁹ מובא: "בשבת ניתנה תורה, ושחיטת מי שאינו מצווה על השחיטה נבילה היא. לכן לא היה להם אז בשבת בשר לאכול, כי שחיטתם מאתמול נבילה, והיום אסור לשחוט, לכן אכלו רק 'מאכלי חלב', ואנחנו עושים זאת לזכרון."

נמצינו למדים מדברי גדולי ישראל אלו. כי כמה סיבות היו שהכריחו את אבותינו מקבלי התורה לאכול רק 'מאכלי חלב', בשוכם לאהליהם, לאחר מתן תורה.

[ד] התמיהות על מקורות אלו

בדברים הבאים אנו באים להבהיר, כי יסודו של הטעם למנהג לפי מקורות אלו, לכאורה, אינו עולה בקנה אחד, עם דברי חז"ל ושיטת רבותינו הראשונים בכמה נושאים. הייתכן שמנהג עתיק יומין כמו זה המקובל בכל תפוצות ישראל, לא יהא מבוסס לפי רוב השיטות. (כפי שצוין בהקדמה כאן).

תמוה גם מאוד, הנחתם של גדולי ישראל, האומרת, כי בשעה שירדו אבותינו מהר סיני לאוהליהם, הם "לא מצאו מה לאכול", עד שהוכרחו לאכול 'מאכלי חלב'. קשה להעלות על הדעת, כי הם נקלעו למצב מעין זה במציאות, לאחר מעמד הר סיני, בו עמדו כל ישראל על רגליהם, זקנים נשים וטף, משך שעות רבות, ויש לחקור את עומק כוונתם של גדולי ישראל.

בבואנו לבדוק את מדרשי חז"ל בנידון, אנו מוצאים בדיוק את היפוכם של דברים:

"לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן"

א. הרי הקב"ה המטיר להם 'לחם מן השמים' (שמות טז, ד), 'לישבוע' (שם שם, ח. תהלים עח, כד-כה. וראה מדרשים שם), כל מ' שנה, (פחות ל' יום - קידושין לח. ועוד)³⁰. וכבר אמרו חז"ל (מכילתא פר' בשלח): "לא ניתנה תורה (לדרוש) אלא לאוכלי המן". ומפורש ב'פרקי דרבי אליעזר' (יצוטט להלן), דבזמן מתן תורה, "היה המן מוכן להם לשני ימים". וגם "מתברך במעיהם" (זוה"ק ח"ב סב:). אם נבוא לומר, שהם רצו לאכול בשר לכבוד יו"ט,

²⁶ בקובץ 'אור ישראל' (סיון תשס"ג. עמ' קט) העירו: כי יתכן ודברי ס' 'גאולת ישראל', הם ג"כ בשם הר"פ מקוריץ.

²⁷ ליקוטי מנהגים, לר"י ליפץ. (ווארשא תרנ"ד. שבועות, אות פה). המלקט אינו מציין את המקור לדבריו, וכנראה שהם שאובים מ'אמרי פנחס'.

²⁸ צ"ב, מדוע לא הזכיר גם בנוגע לאיסור שחיטה בשבת.

²⁹ לרבי יהושע העשיל ש"ץ - סינגער (ווילנא תרס"ב. בחלק 'מנהגים' עמ' 122) בשם הג"ר צבי ליפמאן. ועי' ש"ך (יו"ד סי' ב מתוספתא חולין).

³⁰ בכמה מקומות בדברי חז"ל, כמו בתוספתא (סוטה יא, ב) מובא: "אותה שנה שיצאו ישראל ממצרים, ירד להם מן, בששה עשר באייר" וכו'. (הובא ברש"י שמות טז, לה).

ש"אין שמחה אלא בבשר", הרי לא היתה להם שום אפשרות לאכול בשר, א"כ, הם היו בגדר אנוסים, ומדוע העדיפו דווקא 'מאכלי חלב' לכבוד היום על אכילת מן, הרי תמיד קיימו מצוות סעודות שבת ויו"ט במן³¹. גם היה להם כלים מיוחדים ללקט בהם את המן (קידושין שם) אולם למעשה, לא הוזקקו ליכלים כדי לטחון ולבשל בפרק הזמן ההוא, כי כלל ישראל צדיקים היו באותה שעה³².

[ה] במדבר ניתן לישראל פירות וירקות יין ובשר בשפע

ב. לבד מן המן, שטעמו בו כל הטעמים שרצו (מכילתא שם, שמו"ר כה, ג). מספרים חז"ל, כי עם ישראל ניזונו גם מפירות וירקות ויין. כמובא בשהש"ר (ד, [ג] ג) על הפסוק: 'שלחך פרדס רמונים': " 'שלחך' - עתיד הקב"ה לעשותך כפרדס רימונים לעתיד לבא, ואיזה זה? זה הבאר. מאין היו ישראל מנסכים [יין] (עי' במפרשים שם) כל ארבעים שנה שעשו במדבר? ר"י אמר, מן הבאר³³, וממנו היו רוב הנייתן, דאר"י, הבאר היתה מעלה להם, מיני דשאים, מיני זירעונים, מיני אילנות וכו'. ורבנן אמרין, ממה שהיו תגרי עובדי כוכבים מוכרין להם לישראל. (עי' יומא עה:) תני ר' ישמעאל, עדיין לא נאסר ינם של עכו"ם לישראל".

ג. גם היה להם בשר מן השליו' בשפע. ויש מרבתינו הראשונים הסוברים, שהשליו ירד עם המן כל ארבעים שנה³⁴. ('בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבוקר לישבוע'. שמות שם). ובסדר 'אליהו רבה' (פ"ב) מובא: "בשכר אותו העגל, שהאכיל אברהם את מלאכי השרת, נתן להם הקב"ה שליו, שתי פעמים, אחת קודם מתן תורה, ואחת למתן תורה"³⁵. [תמיהה זו, מכוונת בעיקרה על דברי המשנ"ב, שבער"ש ניתנה תורה].

האם כלי החלב שלהם היו כשרים?

ד. אם אכן נקבע שכל כליהם נאסרו (כנז"ל), מניין א"כ, לקחו כלים כשרים לבשל בהם 'מאכלי חלב'³⁶. ועוד³⁷, הרי במתן תורה, 'קיבלו דין של ישראל', א"כ, לכלים - לאחר מתן תורה -

³¹ שבת (ק"ז): "כמה סעודות חייב וכו'. ועי' גם ברכות (מח): "משה תקן לישראל וכו' ובגהש"ס לר"י ענגעל (שם). ולענין אם היה להם 'לחם' במדבר. ראה משנה (מנחות פ"ד מ"ב), תוס' (שם מה:), פיה"מ לרמב"ם (שם) ועוד. ובס' בני יששכר (מאמר ג ס"י ג), כתב, שבימי החול לא ברכו על המן לפניו, ובשבת ברכו: "אקב"ו לאכול סעודת שבת".

³² על הפסוק: 'הנני ממטיר לכם לחם מן השמים' (שמות טז, ד), אמרו חז"ל (יומא עה:): " 'לחם' - כתיב 'לחם' [משמע אפיו], וכתיב 'עוגות' (במדבר יא, ח), משמע [קודם אפיה]. וכתיב 'וטחנו' (שם). הא כיצד? צדיקים - לחם, בינונים - עוגות, רשעים - טחנו ברחיים, או 'ידו במדוכה' (שם). ובמהרש"א (שם): "לצדיקים, ירד כעין לחם, שאכלו אותו כמו שירד, ולא הוצרכו לטחנו ולאפותו, ולבינונים, ירד להם לעשות עוגות ולאפותו, אבל לא הוצרכו לטחנו, ולרשעים, הוצרכו גם לטחנו".

³³ וכן בבמד"ר (יט, כה): "הבאר ניתנה להם, מתחילת ארבעים שנה". ובאבות (פ"ה, מ"ו), נחשב 'הבאר' בין עשרה דברים שנבראו בע"ש ביה"ש. וב'גהש"ס' (שם), הביא מ'מדרש תלפיות'. דלפי המ"ר שנדב ואב"ה נתחייבו מיתה משום שתויי יין, היינו, שהיו שותים מי הבאר וכיוצא, דטעם כל המשקין שרצו, טעמו במי באר. עיי"ש.

³⁴ תוס' ערכין (טו: ד"ה התאוו, שמדקדקין כן מדברי רש"י שם), וכן דעת הרמב"ם (פר' בשלח טז, יב) המציין: "וכן דעת רבותינו, שהיה השלו עמהם מן היום ההוא והלאה כמו המן". וכ"כ רבינו בחי' (שם יג). ועוד.

³⁵ בחומש 'תור"ש' (פר' בשלח. ח"ד אות פב) קיבץ כל השיטות בנידון. עיי"ש. ולענין אם השליו היה טעון שחיטה, עי' בס' פרדס יוסף' (במדבר יא, לא), המציין שיש מחלוקת בנידון. והש"ך (עה"ת שם, ד"ה ויש בשאלה זו) כתב, דהשליו הראשון שירד עם המן, לא היה טעון שחיטה כלל. עיי"ש.

³⁶ אח"כ מצאתי, שכן תמהו ב'לקוטי שיחות' (ח"ח עמ' 365) ובס' 'שלמי תודה' (שם). צויין לעיל בהערה 9). ³⁷ ב'שערי הלכה ומנהג' (שם) ובא' שלמי תודה, ועוד. ועי' מה שתירץ ב'שערי הלכה ומנהג' (שם).

היה דין של כלים שישראל קנה מעכו"ם, וכלים אלו טעונים טבילה, ויש הסוברים, שטבילת כלים מדאורייתא³⁸ ולטבול כלים בשבת ג"כ אסור. נמצא איפוא, גם כלי החלב היו אסורים, משום שלא נטבלו. ויש עדין לדון בכל הנדון, ואכמ"ל. [וראה גם לעיל מס' זכרון בספר, וצרף לכאן].

ה. לשיטת ראב"ע, שמביא המשנ"ב, מותר היה לשחוט ולבשל וכו'. א"כ, הרי יכלו לצלות את הבשר בשפוד של עץ. כפי שעשו זמן מועט לפני כן, עם קרבן הפסח (עי' פסחים פ"ז מ"א). ולא היו צריכים לשום כלים. ומכאן, אף לשיטת הגמ' דידן בשבת, לא היו האחרונים (הנז"ל), צריכים להזכיר את הכלים כגורם מעכב.

ו. נוסף ונשאל: מי ערב לנו, כי 'מאכלי החלב' היו כשרים כהלכה?³⁹

[ו] אימתי נאסרו ישראל בבשר נחירה ?

מה שקבעו האחרונים (הנז"ל), כי בשר נחירה נאסר להם במתן תורה, אין הלכה זו מוסכמת על הכל:

בגמ' חולין (יז.) מובא: "תניא, 'כי ירחק ממך המקום אשר יבחר ה' אלקיך לשום שמו שם וזבחת מבקרך ומצאנך' (דברים יב, כא), ר' עקיבא אומר, לא בא הכתוב אלא לאסור להן בשר נחירה, שבתחילה הותר להן בשר נחירה, משנכנסו לארץ, נאסר להן בשר נחירה וכו'. ר' ישמעאל סבר, בשר נחירה לא אישתרי כלל וכו', אלא לר"ע, מאי 'הצאן ובקר' ישחט להם' (במדבר יא, כב), 'ינחר להם' מיבעי ליה? נחירה שלהן, זו היא שחיטתן"⁴⁰

הרמב"ם (הל' שחיטה פ"ד, יז-יח) פסק כר"ע⁴¹: "כשהיו ישראל במדבר לא נצטוו בשחיטת החולין, אלא היו נותרין או שוחטין ואוכלין כשאר הגוים. ונצטוו במדבר, שכל הרוצה לשחוט, לא ישחוט אלא שלמים, וכו'. אבל הרוצה לנחור ולאכול במדבר היה נותר. ומצווה זו אינה נוהגת לדורות, אלא במדבר בלבד, בעת היתר הנחירה. ונצטוו שם, שכשיכנסו לארץ תאסר עליהם הנחירה ולא יאכלו חולין אלא בשחיטה". והסכימו עמו כמה מן הראשונים ומפרשי הרמב"ם (שם), דהלכה כר"ע. אולם המאירי (חולין שם), כתב, דאין הלכה כר"ע.

מסקנת הדברים: בשר הנחירה שהכינו אבותינו לשבת ויו"ט, היה מותר לאכלו, לדברי כמה קדמונים.

³⁸ ע"י שד"ח (מערכת ט כלל ב) ואכמ"ל.

³⁹ ולא נתערב בהם שום דבר איסור בעשייתן, כגון: שהעמידו את הגבינות בעור קיבת בהמה שננחרה. ע"י שו"ע (יו"ד סי' פז סעיף יא), וע"י בתוס' (ע"ז לה. ד"ה מפני), ובשו"ת חת"ס (יו"ד סי' עט).

⁴⁰ ע"י ברש"י (שם). וראה ויק"ר (כב, ז), מדר"ת (פר' אח"מ יא) ובע"ז יוסף (שם ושם).

⁴¹ רוב הראשונים והפוסקים קובעים, דהלכה כר"ע מחבירו, אפי' לגבי ר' ישמעאל. ע"י רי"ף (גיטין פ"ד), רא"ש (שם), מגיד משנה (על הרמב"ם שם). וע"י בשד"ח (כללים מערכת ההא אות יד-טז). בימשך חכמה (שמות כט, לח), עה"פ 'זוה אשר תעשה על המזבח', מביא את דברי הגמ' (מנחות כט.): 'תני דבי ר' ישמעאל, ג' דברים היו קשין לו למשה, עד שהקב"ה הראה לו באצבעו וכו', וי"א אף הלכות שחיטה [נתקשה], שנא' 'זוה אשר תעשה על המזבח'. ומבאר ה'מש"ח: "פירוש, [דהיי"א] דסברי כר' עקיבא, דפליגי על ר' ישמעאל (חולין יז.), וסברי דבשר נחירה הותר במדבר. לכן לא נהגה [במדבר] מצוות שחיטה רק בקדשים" וכו'. וזה לדעתי תנא דמסייע לפסק הרמב"ם.

[ז] הכלים נאסרו מבליעת איסורים אחרים

אין לנו אלא לקבוע, כי מטעם אחר נאסרו הכלים, והוא מחמת שהיו בלועים מאיסורים שונים, כמו, חלב ודם⁴² ועוד, שנאסר להם במתן תורה, וכלהלן:

בהמשך דברי הגמ' (חולין שם) מובא: "בעי רבי ירמיה, אברי בשר נחירה שהכניסו ישראל עמהן לארץ, מהו וכו' תיקו".

בשו"ת נו"ב (יו"ד מה"ת סי' סד), הביא בתחילת דבריו את דברי הרא"ש (חולין שם סי' כג. עיי"ש), החולק על רש"י (חולין שם). ואח"כ הוסיף: "וקשה בבעיא דר' ירמיה, שקבע בעייתו על אברי בשר נחירה, וא"כ, לא שייכא בעיא זו רק אליבא דר"ע, וכמו שכתב (שם) רש"י בהדיא, דאליבא דר"ע בעי. ובחידושינו למס' חולין (שם) הארכנו בדברי רש"י הללו, שהם תמוהים, דמילתא דפשיטא היא, שבעיא זו היא רק אליבא דר"ע, ולמה לא בעי אליבא דדברי הכל, בכל איסורי תורה: חלב ודם, ובהמות ועופות ודגים טמאים, שנאסרו במתן תורה, אם היה להם דברים הללו מקודם מתן תורה, שכבר אכלו מהם וניתותר בידם, אם מותרים מהנותר בידם גם אחר מתן תורה? אלא וודאי, שאין בזה שום ספק, שדבר הנאסר מאותו שעה, אסור גם כל מה שיש בעין מקודם לזה, והספק הוא, רק באברי בשר נחירה, שגם בשעה שנאמר האיסור, לא חל האיסור תיכף, וקבע הקב"ה זמן אימתי שיתחיל". אולם ב"שו"ת עונג יו"ט" (יו"ד סי' נג. ועיי"ש בסי' צב) מבאר, ד"אף לר"ע הסובר דבשר נחירה הותר במדבר, זהו אחר הקמת המשכן, אבל קודם הקמת המשכן, היה בשר נחירה אסור גם לר"ע"⁴³.

עפ"י דרכו של הנו"ב, ניתן גם לשאול: לפי דברי האחרונים (הנז"ל), למה בעי ר' ירמיה, דווקא על בשר נחירה שהכניסו עמהן לארץ, הרי ראוי היה יותר, שיקבע בעייתו, על בשר נחירה שנותר בידם ביום מתן תורה (וכן על הכלים שנאסרו מאיסור בשר נחירה).

[ח] הבהרת כוונת ה"משנה ברורה"

א. בעקבות הדברים האמורים עד הנה, תתבהר גם כוונת המשנ"ב כר: לכאורה, האריך בלשונו יותר מהמובא בדברי האחרונים (הנז"ל), ואף לא הזכיר, כי הכלים נאסרו מ"בשר נחירה", (כפי שהזכיר זאת בס' 'גאולת ישראל' הנז"ל), משום שהוא סובר כשיטת הרמב"ם.

⁴² ביספרי (פרשת ראה, פיסקא עו) על הפסוק: 'רק חזק לבלתי אכול הדם' (יב, כג), מובא: "רבי יהודה אומר, מגיד שישראל שטופים בדם קודם מתן תורה" והובא ברש"י (שם).

⁴³ עיי' ביאבדרהם' (סדר תפלות של חול. שער ג) מתשובת ר"י בן פלאט. ועיי' בהגהות הגר"פ על הנו"ב (שם). ובס' 'אתון דאורייתא' (כלל א. ד"ה וראיתי להביא), הביא גם את דברי הרא"ש (חולין סי' כג) ומבאר בעיית ר' ירמיה כר: "באיברי נחירה, הרי אין האיסור בארץ, רק מפאת נבילה ואינו זבוח. וע"כ שפיר איבעיא ליה לר' ירמיה, דאיברי בשר נחירה שהכניסו עמהן מן המדבר, דבמדבר - 'נחירתו זו היא שחיטתו' (כמפורש בגמ' שם). א"כ, האיברים האלו נשחטו בשעתן. אלא שעתה בארץ, נשתנה עניין השחיטה, וע"כ שפיר אבעי ליה לר' ירמיה, אם האיברים האלו אסורים, הואיל ועתה בארץ אין זו שחיטה. או"ד, הואיל וסוף סוף, בשעתן נשחטו, שוב אי אפשר שיחשבו נבילה ואינו נשחט, כשבאו לארץ ושרו. אבל מאן לימא לן, שאילו לא היה טעם היתרם במדבר משום ד'נחירתו זו היא שחיטתו', רק שבאמת היו נחשבים לנבילה, אלא שבמדבר היה נבילה מותר להם, שגם אז היה מסתפק ר' ירמיה להתירם גם אחרי בואם לארץ. כיון שהם נבילה ממש, ובארץ הרי נבילה אסורה. א"כ, מנ"ל, שלא יהיה בכלל האיסור גם נבילה דמעיקרא". ועיי' עוד בנדון בס' 'צורר הכסף' (להגר"א בבבלישתי. שלוניקי תקטז דף קיד), כמצויין ב'הגהות מהר"ב רנשבורג' (חולין שם), בהגהות 'מצפה איתן' (שם), בשו"ת 'בית אפרים' (יו"ד סי' לט), ב'שד"ח' (כללים מער' ה אות קיא), ובשו"ת 'אהל משה' (להגר"מ צוויג, ח"א סי' נב). ועוד.

רק כתב **שהכלים נאסרו**, כוונתו לומר, שנאסרו מדם וחלב וכו' כהסבר הנו"ב. ומה שכתב: "כי לבשר צריך הכנה רבה, לשחוט בסכין בדוק כאשר צוה ה'". אין כוונתו לומר, שנאסר להם בשר נחירה ונתחייבו לשחוט,⁴⁴ אלא שהמשנ"ב הביא את השמועה בשם "גדול אחד" כלשונה, והקדים להביא "בסוגריים", מה שכתב הרס"ג: "שבעשרת הדברות כלולה כל התורה" [בדומה למובא לעיל, מ'אמרי פנחס': "ושאלתי: הרי שחיטה ניתנה אח"כ, במ' יום שהיה משה בהר, כדאיתא בט"ז (יו"ד ריש סי' א). והשיבו, שבעשרת הדברות מרומז כל המצוות"]. יתרה מזו, אם נקבע שבעשה"ד נתחייבו כבר על השחיטה, הרי אנו עוקרים לכאורה, את שיטת רבי עקיבא לגבי בשר נחירה.⁴⁵ לכן הוסיף אח"כ מדבריו הוא, (כי לא מצאנו ע"ע, שום עקבות לדבריו אלו בספרים) ודייק בלשונו וכתב: "שבשלו בהם באותו מעת לעת". כלומר, הח"ח לא חזר ותיקן בספרו 'לקוטי הלכות' כנזכר לעיל. אלא ב'משנה ברורה' גופא, היתה תכלית כוונתו לומר, כי כל טעם זה הנו רק אליבא דראב"ע, דבער"ש ניתנה תורה, ואז היה מקום לומר, אם "ביו"ט" עסקין הרי מותר היה להגעיל כלים - אם לא היה אפשר להכשירם מעיו"ט - כמו שפסק המשנ"ב בעצמו.⁴⁶ לכן הוסיף וכתב: "שבשלו בהם באותו מעל"ע". ולכאורה, יש לשאול, מה בא המשנ"ב להדגיש במלים אלו, נוסף על מה שהאריך כבר? אלא שעלינו לומר, כי בא להדגיש, כי אף לשיטת ראב"ע, אסור היה להגעיל את הכלים ביו"ט, משום ש'כלי בן יומו הוא'. אולם לאחר זמן, חשש הח"ח שדבריו לא יובנו כראוי, ויקשו עליו את 'הקושיא' הנז': הרי אמרו: "לכ"ע, בשבת ניתנה תורה לישראל" (שבת פו:), א"כ, מצד הדין נאסרו לשחוט וכו' באותו יום? לכן חזר והוסיף בס' ליקוטי הלכות:

כי כל טעם המנהג שהביא במשנ"ב, הוא רק אליבא דראב"ע. ומשום 'הכנה רבה' וכו'. ואילו לשיטת הגמ' בשבת, דבשבת ניתנה תורה, ואסור היה לשחוט, לא מתאים לומר, את הטעם של "הכנה רבה".

"טעם נכון"

ב. יש מקשים על המשנ"ב: מדוע כתב על טעם זה שהוא **'טעם נכון'**, יותר מהטעם המובא בס' 'גאולת ישראל'. אדרבא, לשיטה זו שבשבת ניתנה תורה לישראל, הטעם מתאים יותר, כמובא בגאוו': "ולשחוט מחדש, לא היה אפשר תיכף, כי אסור בשבת, נמצא, שלא היה להם מה לאכול בשבת זה, ע"כ הוכרחו לאכול אז 'מאכלי חלב'".

כוונת המשנ"ב כך היא: אפילו את"ל, שהיה מותר להם לשחוט באותו שבת מאיזה טעם שיהיה, הרי בין כך ובין כך צריך היה "הכנה רבה" כדי לאכול: "לבדוק את סכין השחיטה, ולנקר את חוטי החלב והדם, להדיח ולמלוח ולבשל בכלים חדשים". א"כ, מה הוואלנו בטענה זו, שמביא ה'גאולת ישראל'? אבל לשיטת ראב"ע, הרי היה מותר לשחוט וכו', רק, שהסיבה

⁴⁴ כאילו ר"ל, דלא כרמב"ם (הנז"ל).

⁴⁵ לעיל כבר כתבנו: כי לפי דברי האחרונים (הנז"ל), ניתן לשאול, למה בעי ר' ירמיה, דווקא על בשר נחירה שהכניסו עמהן לארץ וכו'. ונצטט כאן מדברי ה'תפארת יעקב' (חולין יז.): "מצוות שחיטה במרה נצטוו רק שנצטוו בביאתם לארץ, לכך מיקרי גם במדבר - מצווה על הזביחה - שכיוון שכבר נצטוו אז על השחיטה שיבואו לארץ". ובס' 'בני יששכר' (תמוז. א, א) כתב: "מצוות שחיטה היא מ"ע ממנין תרי"ג המצוות, ונצטוונו על המצווה הזאת בכניסה לארץ, ואז נאסר לנו לאכול בהמה חיה ועוף, עד יקויים בהם המצווה כתיקונה. משא"כ במדבר, לא היו צריכים לקיים זאת המצווה".

⁴⁶ משנ"ב (סי' תקט סקכ"ו): "אסור להגעיל כלי ביו"ט - אפילו אם רוצה להשתמש בהכלי אח"כ לצורך יו"ט, דבישול מי ההגעלה הלא לא הוי לצורך אוכל נפש, כ"א להכשיר הכלי להשתמש בו אח"כ, וזה היה אפשר לעשותו בעיו"ט. ואם לא היה אפשר להכשיר הכלי מעיו"ט, כגון שנטרפה היום וכה"ג, רבים מהאחרונים מקילים מצד הדין, אך אין להורות כן לאחרים".

העיקרית שמנעה אותם לאכול בשר, היתה גורם הזמן - ה"הכנה רבה", לכן נקט המשנ"ב כשיטת ראב"ע.

נמצינו למדים: א. המשנ"ב לא הסתפק בטעמי המנהג האחרים (כמו הטעם המובא במהר"ם מרוטנבורג וביכלבו' ועוד), משום: (א) טעמים סובב על המנהג שנהגו במרוצת הדורות, ואילו הטעם שהביא הוא, סובב על ה'מציאות' בזמן מתן תורה. (ב) משום גורם הזמן - "ההכנה רבה". לכן היה לו חביב טעם זה וכתב עליו: שהוא "טעם נכון"⁴⁷.

ב. אותו "גדול הדור" שציטט המשנ"ב, אינו יכול להתייחס לאחד מן האחרונים (הנז"ל), והערה ב'לקוטי שיחות' (הנז"ל), איננה יכולה להתייחס לדברי המשנ"ב (כאמור לעיל).

[ט] לא יתכן שאבותינו אכלו 'מאכלי חלב' ביום מתן תורה

- סדר היום לאחר מתן תורה -

לאמיתו של דבר, לא היינו זקוקים לכל הטיעונים וההוכחות שכתבנו עד הנה. היות ולפי המקורות שנצטט להלן, יתברר לנו בעליל, שלא היתה לאבותינו שום אפשרות, לאכול 'מאכלי חלב' ביום מתן תורה.

א. ב'פרקי דר' אליעזר' (פמ"ו) מובא: "ראב"ע אומר, **ערב שבת**⁴⁸ **בששה לחודש, בשש שעות ביום, [-בעיצומו של יום] קיבלו ישראל את הדיברות, ובתשע שעות ביום,**⁴⁹ **חזרו ישראל לאוהליהם. והיה המן מוכן להם לשני ימים**⁵⁰. **לפיכך, שבתו באותו שבת, שמחים כשמחת**⁵¹ **החג, שבו שמעו קולו של הקב"ה."**

⁴⁷ גם ב'ביאור הלכה' (סי' תקפה ד"ה וטוב) כתב: "שמעתי בשם הגאון מהר"ר מאיר שמחה הכהן, טעם נכון". וראה (שם) גם בס"י תרלט (בשעה"צ צג).

⁴⁸ כ"כ גם ב'פרדריא' (פמ"א): "רבי פנחס אומר, ערב שבת, עמדו ישראל בהר סיני" וכו'. וכך מובא גם ב'מכילתא' (פר' בחדש, ג), 'לקו"ש' (שמות רעט). ובירושלמי (שבת נט): מובא: "זוהי נכונים ליום השלישי (שמות יט, יא) - **זה יום ששי שנתנה בו תורה**". עיי"ש. ועי' 'הרוקח' (סי' רצו. שהביא רמזים לכך) ו'או"ז' (הל' מוצאי שבת) מ'סדר עולם'. [ב'ביאור הרד"ל' (שם), הוסיף: "הפרדריא לשיטתו, דאמר לעיל (פמ"א), שיהיו ישנים עד ב' שעות על היום, וכשעמדו, היו צריכין ללקוט המן, שכיון ששהו בקבלת התורה (כלהו), א"כ, אם לא היו מלקטין המן קודם, יהיה כבר ו' שעות ביום (דבב' שעות עמדו, וג' שעות שהו בקבלה, וגם בהכנה וודאי שהו שעה א'), וכתב: 'זחם השמש ונמס' (שם טז, כא), וזה שכתב (לקמן): 'זוהי המן מוכן להם' כו', שכבר לקטו המן תחילה קודם קבלת התורה, לכן אמר כאן, שבששה שעות ביום קבלו התורה, ורק ההכנה הי' בבוקר". [עי' ברכות (כז.) ו'מכילתא' (פר' בשלח), בנדון זמן לקיטת המן]. עוד העיר הרד"ל (שם): דלדעת ה'פרדריא', שבששי בשבת ניתנה תורה, א"כ, נצטוו בלילי שבת במצוות עונה בתורת חיוב. ולדעת הגמ' בשבת, דבשבת ניתנה תורה, א"כ, 'שובו לכם לאהליכם' (דברים ה, כז), שהוא 'מוצאי שבת', נאמר בלשון רשות. אלו תו"ד. ועי' ביצה (ה:), ולמסקנא שם. וראה בס' 'מעמד הר סיני' (עמ' רד)].

⁴⁹ לשון הרד"ל (שם): "ובט' שעות ביום חזרו להכין צרכי שבת. 'חזרו' - מט' ולמעלה, זמן מנחה קטנה. (וכדמשמע מפסחים (נ:)) שאסור לעשות מלאכה בע"ש מט' שעות ולמעלה. עיי"ש ב'פרש"י". [שעה תשיעית - לערך שעה 16.00]

⁵⁰ ב'ביאור הרד"ל' (שם) העיר: "לשני ימים - כמו בכל ער"ש. ואין להביא ראיה מכאן, שהמן היה יורד ביו"ט כדעת המדרש שהובא בתוס' (ביצה ב: ד"ה והיה), שאפי' לפי"ד ה'מכילתא' (בשלח פ"ד), שהביאו שם התוס' (וכ"ה בתוספתא ר"ה פ"א), שלא היה יורד ביו"ט. מ"מ, כאן, שלא קיבלו עדיין את התורה, לא היה כיו"ט לענין זה וודאי". ועי' בחומש 'תור"ש' (בשלח אות קמא).

⁵¹ נוסח הדפוס: "בשמחת" ותיקנתי עפ"י הרד"ל. [בזמר 'כל מקדש שביעי' נאמר: 'ביום השבת שישו ושמחו כמקבלי מתן נחליאלי'. וזה עפ"י ה'פרדריא' כאן. הרי שצ"ל: 'כשמחת' י.ג.]. והוסיף: "שבו שמעו קולו וכו' - וגם ראו גילוי שכינה, והקריבו עולת ראיה כראיית פנים בעזרה בחג (כחגיגה ו.), דר"א ס"ל, עולת ראיה הוי, ופרש"י, על שם 'ויחזו את האלקים' וגו'".

לשיטת ראב"ע, אבותינו שבו לאהליהם, בתשע שעות ביום, ומדברי הגמ' (שבת פט.) משמע, כי בשעה ששית, כבר נגמרו הדיברות, ומשה עלה למרום ל'ארבעים יום וארבעים לילה', כמובא שם: "בשעה שעלה משה למרום, אמר להן לישראל, לסוף ארבעים יום בתחילת שש אני בא". ומלשון התוס' (שם ד"ה לסוף) משמע, ששלמו ארבעים יום מעת לעת, א"כ משה רבינו עלה בשש שעות ביום, אחר קבלת הדיברות.

למרות, שאנו נוקטים כשיטת הגמ' ד"בשבת ניתנה תורה לישראל" (שבת פו:), ולא כשיטת ראב"ע, אין שום מניעה לנקוט, כשיטת ראב"ע, בנוגע ל"תשע שעות"⁵². הרי המשנ"ב בעצמו כותב, כי כל טעם המנהג, הנו רק לשיטת ראב"ע. ויתכן גם, כי הכוונה לסוף תשע שעות.

בפיסקה הבאה נוכיח, מתוך משנת חז"ל, כי אבותינו התעכבו בהר סיני, לאחר מתן תורה, עוד זמן ממושך:

[י] הקרבת קרבנות ביום מתן תורה

ב. אנו ממשיכים לבאר את סדר היום ההוא. מה עשו אבותינו מיד לאחר מתן תורה:

הרמב"ן בפרשת משפטים (כד, א. עה"פ: 'ואל משה אמר עלה אל ה' וגו'), חולק על רש"י⁵³ ועוד ראשונים. [דלפירושם, אין הפרשיות באות כסדרן, ולא כמשמען כלל]. ומבאר דכל הפרשה (האמורה שם) נאמרה למשה אחר מתן תורה, מיד בו ביום. ומביא ראיות לדבריו, גם מהמכילתא (פר' יתרו) וז"ל: "וראיתי ב'מכילתא' (פ"ג שם) שנחלקו בדבר, יש שאמרו, [רבי ישמעאל] שהיה קודם מתן תורה בחמישי, ואמר להם, הרי אתם קשורים, תפוסים וענובים [-ע"י הברית]. מחר בואו וקבלו עליכם את כל המצוות. ורבי יוסי בר' יהודה אמר, בו ביום נעשו כל המעשים, כלומר, בו ביום⁵⁴ - לאחר מתן תורה, נעשו המעשים של סיפור העם וכתובת ספר הברית, הכל כמו שפירשנו, ולזה שומעין שאמר כהלכה"⁵⁵.

[ב'מרכבת המשנה' (מכילתא שם) הקשה: "דברי רבי יוסי בר"י, קשה להלום, אם הפירוש 'בו ביום' שניתנה התורה, איך בנה מזבח והציב מצבות בשבת? ואפשר, דבנין המזבח היה בשבת,⁵⁶ והקרבת הקריב בשבת, וס"ל, ד'עולות תמיד' היה, דדוחה שבת, דאילו 'עולות ראי' מבואר בחגיגה (יז:) דאינו דוחה את השבת. והא דכתיב (בפר' משפטים כד, ה) 'ויזבחו זבחים שלמים' - היינו, [-העולות היו] 'שלמים' [-בגופם] בלי הפשט וניתוח, כמו

⁵² מסתמכים אנו בזה גם על המובא להלן, שהם התעכבו בהר סיני זמן ממושך.

⁵³ על הפסוק: 'והיו נכונים ליום השלישי' (פר' יתרו, יט, יא), מפרש רש"י (עפ"י הימכילתא): "ליום השלישי" - שהוא ששה בחודש, ובחמישי בנה משה את המזבח תחת ההר, ושתיים עשרה מצבה. כל הענין בפרשת ואלה המשפטים. ואין מוקדם ומאוחר בתורה". וכ"כ בפר' משפטים (כד, א). ועי' רש"י חגיגה (ו.).

⁵⁴ עי' ב'ברכת הנציב' (על מכילתא שם), שתמה על הרמב"ן. וראה בחומש 'תור"ש' (פר' משפטים שם אות יב, ובמילואים שם ס"י כז וס"י כט), המציין, כי הרמב"ן אינו יחיד בשיטתו. והביא שם מפירוש ראב"ע (שמות כ, כא), כי גם הרס"ג ועוד ראשונים [כמו הרשב"ם (שם כד, א)], המפרשים כמו הרמב"ן, דבשבת הקריבו וכו' עיי"ש. וצ"ן גם למדרשים נוספים, המבססים פירוש זה. ואולי היתה זו 'הוראת שעה' כדברי כמה מפרשים. עיי"ש. והתוס' רי"ד (חגיגה ו:) סובר כרמב"ן, ומביא ראיה יפה: "דהרי נאמר (כד, יא), 'ויחזו את האלקים', ואימתי הוי 'ויחזו את האלקים', כי אם ביום מתן תורה. הרי לא באה שכינה אלא ביום מתן תורה!" ועי' ב'סה"מ לרס"ג' (להגרי"פ פערלא. ח"ב עמ' קעב ואילך). ועי' ביאור החיים' (שם).

⁵⁵ "ולזה שומעין שאמר כהלכה" - (כלשון המשנה (פאה ד, א)). כלומר, לדברי ריב"ז, הפרשיות באות כסדרן.

⁵⁶ משום דלא נצטווה מקודם ע"ז, ולא היה אפשר קודם.

שתירצו בב"ר (פכ"ב, ה), ועי' חגיגה (ו). [ותוספתא (פרה פ"ד)],⁵⁷ וכן משמע בזבחים (קטו:), דאיכא למ"ד, דהקרבנות היו ביום מתן תורה".

[יא] אכילת קרבנות השלמים בהר סיני

הרמב"ן ממשיך (שם, יא) ומבאר: "וטעם 'ויאכלו וישתו'⁵⁸ [-למה אכלו ושתו שם?], שאכלו שם השלמים⁵⁹ בתחתית ההר לפני האלקים, טרם שישבו אל אהליהם, כי השלמים טעונים מחיצה, ונאכלים בירושלם לפני מן החומה (זבחים נה:), ובשילה, [-במקום שרואים משם את 'שילה'] בכל הרואה (שם קיב:), וכאן היו נאכלין לפני המזבח תחת ההר, לא במחנה⁶⁰. וטעם 'וישתו' - שעשו שמחה ויום טוב, כי כן חובה לשמוח בקבלת התורה, כאשר צווה - בכתבם כל דברי התורה על האבנים - 'וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלקיך' (דברים כז, ז). וכתוב בשלמה (דהי"ב א, יב), 'החכמה והמדע נתון לך' וגו'. מיד 'ויבא ירושלם ויעמד לפני ארון ברית וגו' ויעל עולות ויעש שלמים ויעש משתה לכל עבדיו' (מ"א ג, טו). 'ואמר ר"א, מכאן שעושין משתה [לפנינו: "סעודה"] לגמרה של תורה' (שהש"ר א, ט קה"ר א, א). ונאמר בדוד אביו, בהתנדבם לבנין בית המקדש, 'ויזבחו לה' זבחים ויעלו עולות וגו' ויאכלו וישתו לפני ה' ביום ההוא בשמחה גדולה וגו' (דהי"א כט, כא - כב). ואף כאן, ביום חתונת התורה כן עשו".

כפירוש הרמב"ן (שאכלו שם שלמים), נתפרש אצל עוד ראשונים⁶¹. אמנם יש מדרשים האומרים: "נראו כאוכלים"⁶².

אכילת בשר ביו"ט

הנה כי כן, לשיטת הרמב"ן וכמה מרבתינו הראשונים, אבותינו אכלו בשר שלמים באותו היום, [בסכינים בדוקים, שנותרו בידם משחיטת קרבנות הפסח, זמן מה לפני כן⁶³. ובוודאי

⁵⁷ עי' גם ירושלמי (מגילה פ"א, ה"א). ופס"ר (ה, ד), ובפירוש 'זרע אפרים' (שם). אדמו"ר ר"י מסאטמאר זצ"ל (ש"ב), מיישב את קושיית מרכבת המשנה, שבניין המזבח היה 'בנין לשעה'. [ר' לעיל הערה 54]. והוסיף עפ"י, טעם לאכילת גבינה דווקא בחג.

⁵⁸ לשון הפסוקים (שם): 'וישכם בבקר ויבן מזבח תחת ההר' וגו'. וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות ויזבחו שלמים לה' פרים וגו' ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו".

⁵⁹ הרלב"ג (שמות שם) כותב: "אחשוב, כי היו העולות והשלמים, הכל פרים, בעבור שהיו לכלל ישראל".
⁶⁰ הרמב"ן (דברים יב, ח), כותב על אכילת שלמים במדבר: "יאכל אותם במדבר, בכל מקום שירצה, כי לא נתן בהם הכתוב 'מחיצה'. אבל אוכלים אותם במחנה, וחזק למחנה". וראה בהערות הרב חז"ש ז"ל (שם). ועי' חז"א (מועד, ס"י קכה אות ה). ועי' מה שתירץ בחומש 'תור"ש' (משפטים חלק כ"ד אות קו).

⁶¹ ב"אבן עזרא' (שם): "וטעם 'ויאכלו וישתו' - שירדו שמחים מההר. 'ויאכלו' - זבחי שלמים שזבחו נעריהם, 'וישתו' - בשמחה. ור"י הלוי אמר, כי טעם 'ויאכלו' - כי הוצרכו שיאכלו אע"פ שנהנו מזיו השכינה. והזכיר זה, בעבור משה שחיה ארבעים יום וארבעים לילה בלא אכילה, ככתוב בפרשה אחרי זאת". וביחזקוני" (שם): " 'ויאכלו וישתו' - כדרך כורתי ברית, שירדו שמחים מן ההר, ואכלו זבחי שלמים שזבחו נעריהם ולכבודו של משה נכתב מקרא זה שהם הוצרכו לאכול ולשתות אע"פ שנהנו מזיו שכינה ומשה היה שם ארבעים יום וארבעים לילה בלא אכילה ושתיה כמו שפירש לאלתר. (להלן פסוק יח)". וראה גם בימושב זקנים' (משפטים שם, בשם הרא"ש), רבנו בחי" (שם) ועוד. ועי' בכל הנ"ל בחומש 'תור"ש' (שם ובמילואים שם), גם בשם 'מדרש אגדה'.

⁶² עי' ברבינו בחי" (שם), ובחומש 'תור"ש' (שם).

⁶³ על הפסוק: 'ותעבדון את האלקים על ההר הזה' (שמות ג, יב), אמרו חז"ל (ב"ר טז, ה), כי הפסוק מוסב על הקרבנות. ובי'לקח טוב' (שם): "הגיד לו על העתיד, דכתיב: 'ויבן מזבח תחת ההר' וגו'". לכן השכילו להצניע היטב את סכיני השחיטה, כדי להשתמש בהם להקריב קרבנות בזמן מתן תורה.

לא הוצרכו לכלים, כי אכלו את השלמים 'צלי', בשפוד של עץ⁶⁴. ומכאן גם תשובה לשאלה שהובאה ב'תורת מנחם' (המובא לעיל), הרי אבותינו היו חייבים לאכול בשר ביו"ט, משום ש"אין שמחה אלא בבשר"⁶⁵.

ניתן א"כ לקבוע בוודאות, אבותינו התעכבו ביום מתן תורה, בתחתית הר סיני, כמה וכמה שעות, בהקריבם קרבנות ואכילתם, ובעשותם שמחה ויו"ט "לגמרה של תורה".

לפי כל האמור, נמצא, כי לשיטת ראב"ע שבע"ש ניתנה תורה, הם שבו לאהליהם, רק בליל שבת. וממילא נשמט לכאורה,⁶⁶ הבסיס עליו נשען המשנ"ב, בנידון "הכנה רבה".

[יב] המרחק העצום בין 'מחנה ישראל' לבין הר סיני

בדברים דלהלן, אנו באים להראות ולהוכיח, כי אבותינו לא אכלו 'מאכלי חלב' ביום מתן תורה, גם בגלל "גורם הזמן". זאת, בין לשיטת הגמ' במסכת שבת (פו:), ש'בשבת ניתנה תורה לישראל', ובין שיטת ראב"ע (ב'פרדרא' האמורה לעיל), ש'בערב שבת קיבלו ישראל את הדיברות'.

במסגרת זו, נסתפק לבסס את הנחתנו, רק בהרצאת תמציתם של הדברים השאובים ממקורות חז"ל ורבותינו המפרשים ז"ל. גם אין אנו נכנסים לפני ולפנים, ללבן ולברר כל נושא ונושא בפ"ע, המובא כאן.

'קבע להם תחומין'

א. משה רבינו הוציא את עם ישראל מן המחנה, עד האחרון שבהם⁶⁷. והוליכם לעבר הר סיני. עד שהם הגיעו לתחום שהותר להם לחנות שם, היינו, כאלפיים אמה, לפני הר סיני⁶⁸. יש אומרים, שהם עמדו נגד מזרחו של ההר. ויש אומרים שהם עמדו מסביב ההר⁶⁹.

⁶⁴ במשנה (זבחים צ:): אמרו על כל קרבנות הנאכלים: "ובכולן הכהנים רשאים לשנות באכילתן, לאכלן צלויין ושלוקין ומבושליין" וכו'. ובגמ' (שם צא.): "ובכולן כהנים רשאים כו' – מ"ט, אמר קרא: 'למשחה' (במדבר יח, ח [לך נחתים למשחה]) – לגדולה, כדרך שהמלכים אוכלים". ובחולין (קלב:), אמרו: "מתנות כהונה אין נאכלות אלא צלי וכו'. מ"ט, אמר קרא: 'למשחה' – לגדולה, כדרך שהמלכים אוכלים". וברש"י (שם): "'למשחה' – מתרגמין 'לרבו', והיינו, לגדולה". (ובתוס' (שם, ד"ה אין נאכלין), הקשו, דבזבחים אמרו, 'צלויין' שלוקין ומבושליין? ותיצו: "דוודאי כמו שטוב לו, ונהנה יותר, מצי אכיל להו. אבל אדם שטוב לו צלי – כשלוק ומבושל, יאכל צלי, שהוא דרך גדולה יותר".

⁶⁵ למרות שהרמב"ן אינו מזכיר, שאכלו בשר משום: ש"אין שמחה אלא בבשר", אלא משום: "גמרה של תורה".

⁶⁶ לעיל (הערה 51) הבאנו דיוק הרד"ל, כי גם לשיטת ראב"ע הקריבו קרבנות "בו ביום" – בערב שבת – מיד לאחר מתן תורה. אמנם לפי דברינו להלן, בנוגע ל'מחנה ישראל' שהיה רחוק מהר סיני. אין לכך כל משמעות בנוגע למסקנתנו.

⁶⁷ יוצא משה את העם וגו' מן המחנה (פר' יתרו יט, יז). בס' 'פנים יפות' (שם) כתב: "משמע, שאפילו האחרון שבהם, היה יוצא חוץ למחנה". [נוסיף, שהיו כמה מיליוני איש מבני' במחנה].

⁶⁸ על הפסוק: 'והגבלת את העם סביב' (פר' יתרו יט, יב), מפרש רש"י (עפ"י 'מכדרשבי'): "קבע להם תחומין לסימן, שלא יקרבו מן הגבול והלאה". וברבינו בחיי (שם): "כשיעור אלפיים אמה, הן חסר הן יתור". [ולא ברור לנו, אם אלפיים אמה אלו, נכללו בחשבון י"ב מיל המובא להלן].

⁶⁹ רש"י (שם, שם ב. עפ"י ה'מכילתא') מפרש: "ויחן שם ישראל נגד ההר – למזרחו", היינו 'נגד מזרחו' – 'חזקוני' (שם). ובתיוב"ע עה"פ: 'והגבלת את העם סביב' – "חזור חזור לטורא", כלומר, שיעמידם מסביב להר, וכיון שעמדו ישראל מסביב להר מכל הצדדים, קבעו להם תחומין של אלפיים אמה בניהם לבין ההר. ועי' בחומש 'תור"ש' (שם אות קנח).

מדת 'מחנה ישראל'

ב. שטחו של מחנה ישראל היה י"ב מיל⁷⁰. ונחלקו המפרשים, אם הי"ב מיל היו י"ב מיל מרובעים אם לאו. ובנוגע לדיונינו, אנו מסתמכים על הדעה המקובלת שהיה י"ב מיל מרובע.

המרחק בין 'מחנה ישראל' לבין הר סיני - י"ב מיל

ג. מחנה ישראל היה מרוחק י"ב מיל⁷¹ מהר סיני⁷². אלו שגרו בתחילת המחנה יצאו מחוץ למחנה והלכו י"ב מיל, ונעמדו 'קרובים'⁷³ לפני הר סיני. אלו שגרו בסוף המחנה, הלכו י"ב מיל לאורך כל המחנה, יצאו מן המחנה ונעמדו אחרונים, וכן הלאה.

נמצא: כי לאחר מתן תורה, כשנאמר להם: 'שובו לכם לאהליכם' (דברים ה, כז - ו'אונקלוס: 'יתבו לכו למשכנינו'),⁷⁴ אלו שעמדו 'קרובים' חזרו י"ב מיל, עד תחילת המחנה. ואלו שעמדו אחרונים, חזרו י"ב מיל עד לסוף המחנה.

שיעור משך הזמן של הילוך י"ב מיל

ד. בשיעור הזמן של הילוך 'מיל' - ליאדם בינוני (פסחים צג:), נחלקו הפוסקים. לצורך הנחתנו, נקטנו בשיטת הרמב"ם, הקובע (פיה"מ פסחים. פ"ד מ"ב)⁷⁵ כי השיעור הוא: 24 רגעים. מכאן, שהיה על אבותינו ללכת מהר סיני, כל אחד לאוהלו הוא - י"ב מיל, בזמן של כ- 5 שעות. אולם עלינו גם לחשב את זמן הילוך האיטי של הזקנים, נשים וטף. שנמשך 30 רגעים ויותר, למיל.

⁷⁰ לשון הגמ' (יומא עה:): בנוגע למדתו של מחנה ישראל: "והוא תלתא פרסא". המדובר הוא לכאורה רק על אורכו של המחנה. לעומת זאת, הגמ' (בעירובין נה:): חוזרת ומביאה מימרא זו (עיי"ש), ושם הגירסא: "והוא תלתא פרסי על תלתא פרסי". ב'שאלות דראחג' (שאלתא כו) הגירסא: "שיתא פרסי אשיתא פרסי". ועי' ב'העמק שאלה' (שם). המהרש"א (עירובין שם) כותב: "ביומא לא גרסינן, אלא: 'תלתא פרסי', וכן נראה להגיה הכא, לפ"מ שפירשתי, שכ"א מהשבטים היה מקומו מיל, היינו, ליי"ב שבטים - י"ב מיל, דהוי תלתא פרסא, דכל פרסה הוא ד' מילין. וג' פרסי דקאמר, היינו באורך, אבל ברוחב לא הוי רק פרסה א'. ומיהו בחנייתם משתעי קרא, ולכ"ע 'כתיבה' היו חונים. וא"כ אותן ג' פרסאות אורך, במרובע לא הוי ג' פרסי". וב'מסה"ש' (שם), חולק עליו, וכתב: "מיהו בסוטה (לד.) משמע כמו הכא. וכן איתא ברש"י (ברכות נד. [המביא את הגמ' בעירובין]): "והוא תלתא פרסי אורכא, ותלתא פרסי פותיא". ב'דקדוקי סופרים' (יומא) מביא (עפ"י כת"י), שיש לגרוס כגמ' בעירובין גם ביומא. גירסת הר"ח (ביומא): "והוא ג' פרסי אורך וג' פרסי רוחב".

⁷¹ י"ב מיל - 11.520 ק"מ, לשיטת אאזמו"ר זצ"ל "בעל השיעורים". ולשיטת החזון איש זצ"ל - 13.824 ק"מ. [מיל-960 מטר לשיטת אאזמו"ר. ולשיטת החזון איש-1152 מטר. מיל-2000 אמה. פרסה-4 מיל - 8000 אלפים אמה. אמה 48 ס"מ לשיטת אאזמו"ר. ולשיטת החזון איש 57.6 ס"מ].

⁷² לשון הגמ' (שבת פח:): "כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה, חזרו ישראל לאחוריהן י"ב מיל. והיו מלאה"ש מדדין אותן. שנא' (תהלים סח, יג) 'מלכי צבאות ידודן ידודן' - אל תיקרי 'ידודן' אלא 'ידודן'". וברש"י (שם): "י"ב מיל - זו היא מדת מחניהם. והיו הקרובים לדיבור, חוזרין מפחד הקול עד קצה המחנה. 'מדדין אותן' - מסייעין אותן להתקרב מעט מעט, שהיו חלשים, כאשר המדדה את בנה בתחילת הילוכו". עיי"ש. [בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (ח"ג סי' שצ) נשאל: "למ"ד בשבת ניתנה תורה, היאך 'חזרו' לאחוריהם י"ב מיל". והשיב: "לא קשיא, דאפ" למ"ד תחומין דאורייתא (עירובין יז:), מוקפין היו ענני כבוד"'].
⁷³ לשון רש"י (הנ"ל).

⁷⁴ לא מצאנו בדברי חז"ל, שהמלאכים החזירו אותם לאהליהם גם לאחר מ"ת. מצינו רק בתוספתא (ערכין פ"א), שלאחר מ"ת, ענני הכבוד הרעיפו עליהם טל וגשם, משום שהתעייפו מהאש הגדולה.

⁷⁵ בשיטת הרמב"ם עצמו, יש מחלוקת בפוסקים. אולם אאזמו"ר (בס' 'שיעורי ציון' עמ' עד) קבע כן בשיטת הרמב"ם. אאזמו"ר הגר"ב זצ"ל, הוסיף על דבריו, לבסס שיטה זו עפ"י כת"י ועוד, (בקובץ 'גדיל תורה'. ניסן תשמ"ב).

המסקנה והתמיהה

ה. מהאמור ניתן להסיק: **לשיטת הגמ' דידן בשבת**, דבשבת ניתנה תורה, סיום מתן תורה היה בשעה ששית (-חצות היום). הקרבת הקרבנות: תמיד,⁷⁶ עולות ושלמים, ואכילת השלמים ע"י ישראל וכו',⁷⁷ השתרע עד מוצאי שבת. הדרך למחנה ישראל נמשכה כ-6 שעות (כאמור). נמצא, שהם שבו לאהליהם, רק בשעות המאוחרות של הלילה.

ו. התמיהה: כיצד א"כ, מבארים גדולי ישראל האחרונים זצ"ל: כי שבת היה ואסור היה לשחוט וכו'? אפילו אם נאמר, שאינם סוברים כרמב"ן, (שהקריבו בשבת). הרי כששבו לאהליהם היה כבר מוצאי שבת?

וכן, כיצד מבאר המשנ"ב עפ"י שיטת ראב"ע, שבער"ש ניתנה תורה, והטעם הוא משום "הכנה רבה". הרי ראב"ע אומר, כי בשעה 'תשיעית' [לערך שעה 16.00]. היה סיום מ"ת, ומשך זמן ההקרבה וכו' נמשך (כאמור) כמה שעות. א"כ, כל ישראל שבו לאוהליהם רק סמוך לעלות השחר של שב"ק ואסור היה לשחוט וכו'?

'העמדת החמה' ביום מתן תורה

ז. אין להקשות: הרי חז"ל מספרים, שביום מתן תורה התחולל נס, ועמדה החמה, ונתארך היום עד ל"ו שעות,⁷⁸ [- י"ב שעות לילה וכ"ד שעות יום]. לפיכך בין לשיטת האחרונים (אליבא גמ' דידן), ובין לשיטת המשנ"ב (אליבא ד'פרד"א'), הכל מתיישב על כנו!

תשובה לדבר: רבותינו המפרשים, הנו"נ בנידון, הסמיכו את נס העמדת חמה, לסיבה הבאה: המדרשים, מוסרים לנו דבר פלא: עם ישראל הלכו וחזרו מאתיים וארבעים מיל בעת שמיעת "הדיברות".⁷⁹ ותמהו: כיצד ניתן להספיק ללכת ולחזור, מאתיים וארבעים מיל במשך שעות ספורות? והשיבו: היא הנותנת, היות וכל נס העמדת חמה - ל"ו שעות, התחולל, במטרה שיהיה בידם הזמן ללכת ולחזור (ראה בהערה מ'אמרי פנחס') בסיוע המלאכים, במשך ל"ו השעות. נמצא, שיי"ב השעות ש'נוספו' על היום, נוצלו למטרה זו בלבד.⁸⁰ [היושע העמיד את

⁷⁶ ב'מרכבת המשנה' (שם אות ב), כתב, שוודאי הקריבו קרבן תמיד, דהרי אין מחנכין את המזבח אלא בתמיד של שחר (מנחות מט. במשנה). עיי"ש.

⁷⁷ כמובא לעיל בדברי הרמב"ן (אות י ואות יא)

⁷⁸ רבינו בחיי (יתרו יט, יח) מביא: "אמרו במדרש, כי ביום הזה של מ"ת היתה עמידת חמה וכו'. וכן דרשו ב'אלה הדברים רבה': 'ה' פעמים עמדה חמה למשה וכו' ויום של מ"ת". [נמצא ב'דברים רבה' שנדפס מכת"י ירושלים ת"ש. פרי' ואתחנן, שאאמרו"ר זצ"ל היה מעורכין כמה מפרשים (כמו 'מרכבת המשנה' שם, מובא להלן), מציינים, כי גם המובא ב'פרד"א' (פמ"א) כוונתו ל'העמדת החמה'. וז"ל: "בחודש השלישי - היום כפול כלילה. וישנו ישראל עד שתי שעות ביום, ששעת יום בעצרת 'ארוכה' והלילה קצרה". הרד"ל (שם אות מ) כתב: "לאו דווקא כפול ממש וכו' אלא ר"ל, גדול מהלילה הרבה". וכן גורס: "עריבה" במקום 'ארוכה'. [ועי' 'מכילתא' (הוצאת הורוויץ. פר' בא עמ' 47)].

⁷⁹ ב'מכילתא' (שם 'בחודש' ט), 'ספרי' (האזינו שיג), ועוד מדרשים, מובא סגנון אחר מאשר הגמ' בשבת: "ויעמדו מרחוק' (יתרו כ, טו) - חוץ מיי"ב מיל. מגיד שהיו ישראל נרתעים לאחוריהם, י"ב מיל, וחוזרין לפניהם י"ב מיל. הרי כ"ד מיל על כל דיבור ודיבור. נמצאו מהלכים באותו היום מאתיים וארבעים מיל. באותה שעה אמר הקב"ה למאה"ש, רדו וסייעו את אחיכם, שנא' 'מלכי צבאות- ידודון ידודון' - ידודון בהליכה וידודון בחזרה".

⁸⁰ ה'מרכבת המשנה' (שם אות ג) מקשה: "אם נימא דמלאכי צבאות- ידודון בחזירה לחוד, כשיטת הגמ' (שבת פח:), לא יפלא שהלכו ק"כ מיל, שהם ל' פרסאות. והרי מהלך אדם בינוני, י' פרסאות ביום [פסחים צג] דביום מ"ת היה 'העמדת החמה'. ל"ו שעות, ובמשך ל"ו שעות שפיר הלכו מהלך (ג') [ל'] פרסאות". ובפירושו 'תולדות אדם' (על ה'ספרי' שם) כתב: "ומה שהלכו ביום א' ר"מ מיל, אין תימה, דמבואר ב'פרד"א' (שם), שהעמדת החמה היה ביום מתן תורה. ובגמ' (שבת פח:) אמרו 'דמלאכי צבאות ידודון'. ולשיטת האמוראים ('במ"ר'), דבעת העמדות חמה אחר י"ב שעות, מיחשב ליום שני, נתיישב הכל. שהרי מהלך אדם בינוני [ביום] י' פרסאות שהם מ' מיל, א"כ, בג' דיברות הראשונות הלכו וחזרו ע"ב מיל, וכשנצטוו על דיבור

החמה בגבעון, מפני שלא רצה שישאל יחללו את השבת. עי' בהערות ב'מדרש דברים רבה' (הנ"ל. עמ' 44) מש"כ בזה].

סוף דבר: מצווה גדולה ליישב דברי גדולי ישראל זיע"א, ולברר עומק כוונתם

~~~~~

הרביעי, שוב היה מיחשב ליום שני". עכ"ל ס' 'תו"א'. ובס' 'ברכת שמואל' (לגאון מהרא"ש קאיינדנבור. עמ' לה-לו) ביאר בדומה לזה. עיי"ש. ובס' 'אמרי פנחס' (אות שיב. ראה לעיל הערה 19) כתב: "אמרו חז"ל, שיום של מתן תורה היה ארוך ליו שעות, כי בכל דיבור חזרו לאחוריהם כאורך מחניהם ג' פרסאות. רק בחזרה נשאום המלאכים. ואף שבפיוט [?] [יוצר ליום ב' דשבועות: 'וכל העם רואים'] כתוב 'ידודן בהליכה, ידודן בחזרה' מ"מ הנשיאה רק בחזרה, אבל בהליכה הלכו בעצמם. נמצא, שהלכו כל אותו היום שלשים פרסאות. ומהלך אדם בינוני ביום, עשרה פרסאות. שמע מינה, דהיום היה ארוך ג' פעמים מכל יום, דהיינו, ליו שעות" וכו'. עיי"ש. ושם (אות שיד. מ'מדרש פנחס') מובאת הוספה: "ומתן תורה היה בשבת, נמצא, שדיבור עשירי היה לעת מנחת ערב" וכו'. הנה שחשבון העמדת החמה, לשיטתו של ה'אמרי פנחס' עצמו, 'נוצל' כולו למטרת הילוך ל' פרסאות.

ששה טעמים למנהג אכילת מאכלי חלב

מאת העורך

~~~~~*~~~~~*~~~~~*~~~~~*~~~~~*~~~~~*~~~~~*~~~~~*~~~~~*~~~~~*~~~~~

א. הבדלות מן העכו"ם

ב. תשובת המשקל

ג. מאכלי חלב דווקא

ד. כדי שישאלו התינוקות

ה. לוחות הברית

ו. תחילה אמצע וסוף התורה

~~~~~

המסכת של חג השבועות

[illegible]

ששה טעמים למנהג אכילת 'מאכלי חלב' בחג השבועות

- מאת העורך -

א. הבדלות מן העכו"ם

לאור דברי רבותינו הראשונים והאחרונים בטעם המנהג, ברור הוא, כי היתה קיימת איזו מסורת עתיקת יומין אודות מנהג קדוש זה שנהגו בה אבותינו ב'זמן' מתן תורה. לפיכך אנו מטעימים מטעמנו כמה טעמים:

הרמב"ם בס' 'מורה נבוכים' (ח"ג פמ"ח. מהדורת הר"י קאפח), מבאר עפ"י דרכו⁸¹ את איסור 'בשר בחלב', וכתב: "אמנם, אין הדבר רחוק לדעתי, שיש לעבודה זרה בכך שייכות. ושם⁸² כך היו אוכלים בעבודה מעבודותיה, או באד מאדיהם. וממה שמחזק את זה לדעתי שאיסור בשר בחלב הזכירו התורה פעמיים⁸³ בתחילת הציווי בו. כאשר הזכיר מצוות החג: 'שלוש פעמים בשנה [יראה כל זכורך אל פני האדון ה' וגו'] לא תבשל גדי בחלב אמו'. (שמות כג, יז-יט. ושם לד, כב-כו). וכאילו יאמר: 'בחגיכם וביאתכם לבית ה' אלקיך, לא תבשל מה שתבשל שם, בצורה פלונית, כפי שהיו הם עושים'⁸⁴.

לשון הפסוקים (שמות לד): 'וחג שבועות תעשה לך' וגו'. 'שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון' וגו' 'לא תבשל גדי בחלב אמו'. הסמך הכתוב חג השבועות, לאיסור ביטול בשר בחלב. הרי שיש קשר בין איסור 'בשר בחלב' לבין חג השבועות⁸⁵. הוי אומר: כלל ישראל, לאחר ששמעו מפי הגבורה את הדיברות: 'אנכי ה' אלקיך' - 'לא יהיה לך אלהים אחרים על פני'. חפצים היו להוכיח, כי קבלו עליהם מלכותו (ראה 'שמו"ר' מב), ומיד עברו ל"נעשה". אחד מן הצעדים הראשונים שעשו. הם ערכו למחרת מתן תורה (אולי "אסרו חג" - "איגוד והמשך לחג ביום שלמחרתו")⁸⁶ סעודה, המורכבת רק מ'מאכלי חלב', להראות, שנבדלים הם מן העמים - עובדי עבודה זרה, שהיו אוכלים "בשר בחלב" לעבודת ע"ז. ומקבלים עליהם גדרי הרחקה מע"ז, כדי "לעקור שורש אלילים מן העולם" (לשון רב"ח, כמצוטט בהערה). לכן, זכר לזה, בחג השבועות, אנו מתחילים לאכול מאכלי חלב, ורק אח"כ בשר - כמצוות החג, (כמובא בפסוקים או"ח סי' תצד), כי גם אנו רוצים להראות, ביום מתן תורתנו, כי נבדלים אנו מן הגויים עובדי עבודה זרה.

⁸¹ הרמב"ם כותב ב'מורה נבוכים' לגבי כמה מצוות ל"ת, בדומה, עיי"ש.

⁸² הרמב"ם מציין שם, כי הוא לא מצא מפורש, רושם של מנהג זה בספרי ה'צאבה' [-עובדי אלילים ערביים]. לכן כתב כאן: "ושמא". והנה לפני כ-80 שנה, נתגלו כתבים עתיקים מספרי ה'צאביים', וכתוב שם מפורש כהשערת הרמב"ם.

⁸³ בקשר לחגים. ופעם הג' אינו בקשר לחגים.

⁸⁴ רבינו בחיי (שמות כג, יט) מסגנן את לשון הרמב"ם כך: "והרמב"ם ז"ל כתב בזה, טעם בטעמי המצוות, כי מפני שהיה מנהג עו"ג שהיו אוכלים בשר בחלב בבית תועבתם, בימי חגיגה. על כן באה התורה לאסור אותו, ויאמר הכתוב, כשתבוא שלוש פעמים בשנה לבית ה' אלקיך, 'לא תבשל גדי בחלב אמו', כענין מנהגי עו"ג שעושים כך, ולכן נזכר הכתוב הזה בשני מקומות בכלל החגים, כי כן דרך התורה, לאסור הדברים שהם לאלילים, ותצוה עלינו לעשות ההפך, כדי לעקור שורש אלילים מן העולם וכו'. ואע"פ שאין זה לשונו, זה כוונתו". עיי"ש, שאינו מסכים עם הרמב"ם. [נוסף כאן דרך אגב. ידוע שכמה תקנות ומנהגים הנהיגו חז"ל שגד הצדוקים. ואולי גם מנהג אכילת 'מאכלי חלב', היה כן, בגלל המחלוקת בפירוש 'ממחרת השבת'. ולכן רצו חז"ל לתת יחוד לחג השבועות. שלא יקלקלו הצדוקים את המון העם באמרם שלא נתנה תורה יחוד ליום זה. וישל"ע].

⁸⁵ כמה מן הטעמים שנאמרו על המנהג, סובבים על קשר זה של הפסוקים.

⁸⁶ "כל העושה איסור לחג באכילה ושתייה, מעלה עליו הכתוב, כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, שנא' (תהלים קיח, כז) 'אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח' ". (סוכה מה:). וברש"י: "שקורא לחג עונג במאכל ומשתה. וי"א, יום שלאחר החג". [ועי' 'שער הכוונות' (דרושי אסרו חג, דרוש א)].

ב. "תשובת המשקל"

המג"א (סי' תצד עפ"י הזוה"ק בראשית ח.) כותב, כי המנהג להיות ערים כל הלילה בחג השבועות, הוא תיקון לזה שאבותינו ישנו 'כל הלילה' לפני קבלת התורה. ולשון המדרשים: "ישנו להם ישראל כל אותו הלילה. לפי ששינה של עצרת עריבה והלילה קצרה וכו' בא הקב"ה ומצאן ישנים" וכו'. (שהש"ר א [יב]). וב'פרדרי"א' (פמ"א): "וישנו ישראל עד שתי שעות ביום".

תמוה במקצת, איך ייתכן שכל ישראל, בלי יוצא מן הכלל, ישנו לפני מתן תורה, ולא נערכו כראוי. כן יש לדעת, מי ומה הביא אותם לאותה תרדמה?⁸⁷ י"ל, כי כלל ישראל, לא חפץ לאכול בשר לפני קבלת התורה. ועוד, כי ידעו שיאכלו בשר שלמים ביום מתן תורה.⁸⁸ לכן אכלו רק מאכלי חלב. אבל בהתאם להערכות לקראת היום הנשגב, היה עליהם לקום בעוד לילה. והיו צריכים להמנע מאכילת מאכלי חלב, משום שהם גורמים לתרדמה.⁸⁹ כן התקינו קדמונינו, מחד, את המנהג לאכול מאכלי חלב בשבועות, ודווקא בליל שבועות.⁹⁰ ומאידך, התקינו גם שיהיו ערים כל הלילה, ואז זה נחשב ל"תשובת המשקל". כי אז עושים מאמצים עילאיים לא להירדם.

ג. 'מאכלי חלב' דווקא

במשנה (ע"ז כט:) אמרו: "מפני מה אסרו גבינות גויים" וכו'. וברש"י (שם לד:): "מפני מה אסרו גבינות – באכילה, לרבנן קבעי לה, דהא משום חלב של בהמה טמאה ליכא למיחש, דקיי"ל [שם לה:] חלב טמא אינו עומד"⁹¹ כלומר, אינו נקפה"⁹². ונראה, דמעשה שהיה כך היה: למחרת מתן תורה, (כלעיל אות א), רצו אבותינו להראות, כל אחד לחבירו (גם ל'ערב רב'), כי קיימו וקבלו את מצוות הבורא. ולכן ערכו סעודה של 'מאכלי חלב' - גבינות דווקא, מאכל המעיד על עצמו, שנעשה בכשרות, אבל מאכלים אחרים, אין המאכל עצמו 'מעיד' שנעשה בכשרות. [ולגבי חלב לבד, הרי יכול להיות שהוא מבהמה טמאה].

ד. כדי שישאלו התינוקות

לכל הימים טובים קבעה התורה מצוות מיוחדות, חוץ מחג השבועות.⁹³ לכן קבעו קדמונינו, גם לחג השבועות 'מצווה' מיוחדת זו. ובחרו 'מאכלי חלב' ודבש⁹⁴ דווקא, וכמו שתיקנו חז"ל ב'סדר של פסח', לערוך כמה שינויים, כדי שיראו התינוקות, יתמהו וישאלו "מה נשתנה"

⁸⁷ אעפ"י שהמדרש הנ"ל מציין: "ששינה של עצרת עריבה". ויש אומרים, כי היו חלשים, והיו יראים שמא לא יוכלו לעמוד על כחם בשעת הדיברות, אם לא יינפשו קודם. אבל משהש"ר (שם) משמע, לכאורה, שהקב"ה התרעם עליהם. כי בסיום שם מובא: "זה הוא שמקנטרן ע"י ישעיהו הנביא (נ, ב): 'מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה'.

⁸⁸ כמבואר לעיל (הערה 63).

⁸⁹ כנזכר אצל יעל (שופטים ד, יט). וברש"י (שם): "שהחלב מכביד את הגוף להיות נרדם".

⁹⁰ רבים נוהגים לאכול את מאכלי החלב בלילה. ע"י גם בס' 'משנת יעקב' בשם 'מדרש פנחס' (אות נ).

⁹¹ בעניין 'חלב טמא דאינו עומד'. ע"י ריטב"א (ע"ז שם), רמב"ם (הל' מאכ"א, פ"ג), ושו"ת 'חיים שאל' (להרחי"א. ח"א סי' מג).

⁹² היינו, שאין ראוי להעמידו ע"י קיבה, לעשות ממנו גבינה.

⁹³ ע"י הקדמת הרמב"ם לפיה"מ (ד"ה והששי). י"א, משום דחג השבועות הנו למעלה מן הזמן.

⁹⁴ נהגו לאכול גם דבש. ע"י משנ"ב סי' (תצד סק"ג. עפ"י הכלבו. ראה לעיל הערה 1). ובס' 'סדר היום' ('סדר חג השבועות') כתב: "ויש נוהגין, בתבשיל של חלב, ונותנים דבש על החלב, לקיים 'דבש וחלב תחת לשונך' (שה"ש ד, יא).

⁹⁵ כתב הרמב"ן (סה"מ, מצווה ב): "שנמנענו שלא נשכח מעמד הר סיני וכו' והוא אומרו (דברים ד, ט-י): 'רק השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך וגו' והודעתם לבניך ולבני בניך יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בחורב' וכו' ". וסיים שם: "והזהיר פן יסורו מן הלב מהודיע לבנים ולבני בנים, לדורות עולם". וכ"כ (בפר' ואתחנן שם): "וצווה במ"ע, שנודיע בו לכל זרעינו מדור לדור, כל מה שהיה שם בראיה ובשמיעה".

⁹⁶ ע"י 'אגרת תימן' לרמב"ם.

המסכת של חג השבועות

מאת העורך

[פורסם לראשונה ב'עלים לתרופה' ומשם בעיתון 'המודיע' ערב חגה"ש תשס"ט]

א. האחרונים תמהו, מדוע לא ייחדו חז"ל מסכת לחג השבועות כמו שייחדו מסכתות לשאר המועדים ואפילו לחג הפורים?

יש שאמרו כי מסכת 'ביצה' הנקראת גם 'מסכת יום טוב', היא כנגד יו"ט דשבועות, אולם לא הביאו סמך לדבריהם. נצטט רק את לשון הרמב"ם (בהקדמה לפיה"מ ד"ה ואח"כ חלק סדר מועד): "ונשאר לו [לרבינו הקדוש] לדבר על ענין סוכות ושבועות. ולא נמצא לו מה שידבר בשבועות אלא דברים מיוחדים בכל יו"ט, והיא מסכת ביצה".

ב. **תלי"ת מצאתי סימוכין לדבריהם מתוך דברי הגמ' במס' יום טוב**, דאיתא שם: "אלא אמר רבה, לעולם בתרנגולת העומדת לאכילה, וביו"ט שחל להיות אחר השבת עסקינן, ומשום הכנה ("אסרי לה בית הלל" – רש"י), וקסבר רבה, כל ביצה דמתילדא האידנא – מאתמול גמרה לה. ורבה ("דאסר בהכנה שאינה בידים ממש" – רש"י), לטעמיה, דאמר רבה, מאי דכתיב (שמות טז, ה) 'והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו' – חול מכן לשבת, וחול מכן ליום טוב, ואין יו"ט מכן לשבת, ואין שבת מכינה ליו"ט. א"ל אביי, אלא מעתה, יו"ט בעלמא ("שאינו אחר שבת" – רש"י) תשתרי! גזרה משום יו"ט אחר השבת. שבת בעלמא ("שאינו אחר יו"ט" – רש"י) תשתרי! ("לגמוע ביצה חיה שנולדה בו" – רש"י), גזרה משום שבת אחר יו"ט".

"לא אד"ו רא"ש ולא גה"ז עצרת"

ג. לפי הכלל היהודי בקביעת הלוח העברי, מובא בטווא"ח (סי' תכח עיי"ש): "אלו ימים שאין ראויין לקבוע בהן המועדים: 'לא אד"ו ראש השנה' [כלומר, לעולם לא יחול ביום ראשון, רביעי או ששי בשבוע]. ולא גה"ז צום כפור, וכו'. ולא בד"ו פסח ולא גה"ז עצרת". וכו'.

נמצאנו למדים: כי **יו"ט דשבועות הנו היחידי מבין כל מועדי התורה שעשוי לחול גם ביום ראשון גם ביום ששי**. [אמנם בחו"ל גם שמח"ת חל ביום אגו"ז]. מתאים לדברי הגמ' כאן.

ד. נבהיר, כי לדעת הגאונים, הכלל של "לא אד"ו רא"ש" וכו', קבלה היא מימות משה רבינו. [עי' בכ"ז בחומש 'תור"ש' (חלק יג שליקט חומר רב בנידון. וראה מהרש"א (פסחים עא.)].

כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים

לע"נ

בננו היקר והנחמד והבלתי נשכח
הבה"ח **יואל ז"ל** נלב"ע י"ח אדר
תנצב"ה